

Γεωγραφίες

Αρ. 30 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 30, 2017

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

-

Η PLAINE COMMUNE ΣΤΟ GRAND PARIS: ΕΠΙΔΙΩΞΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΠΡΟΑΣΤΙΑ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ¹

Σωτήρης Κοσκολέτος²

Εισαγωγή

Η εργασία εξετάζει την περίπτωση ανάδειξης τμήματος των βόρειων προαστίων του Παρισιού -συγκεκριμένα τους δήμους του διοικητικού συγκροτήματος της Plaine Commune- σε «Περιοχή του Πολιτισμού και της Δημιουργίας» (*Territoire de la Culture et de la Creation*) του μείζονος Παρισιού. Η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του μητροπολιτικού χώρου του Παρισιού, ο οποίος βρίσκεται σε εξέλιξη την τελευταία δεκαετία, μέσω του σχεδιασμού για τη μετάβαση στο Grand Paris. Ο σχεδιασμός αυτός ανακοινώθηκε πρώτη φορά το 2007, από τον τότε Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας, Νικολά Σαρκοζί. Στοχεύει καταρχήν στην ενίσχυση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της παρισινής μητρόπολης, επιχειρώντας υπό αυτό το πρίσμα τη διεύρυνση του διοικητικού και συμβολικού χώρου του Παρισιού, έξω από τα όρια του σημερινού δήμου (*Paris intra-muros*), με την εγκόλπωση των προαστίων που τον περικλείουν (*petite couronne*), στοχεύοντας ταυτόχρονα στην ανάδειξη πόλων τοπικής εξειδίκευσης σε συγκεκριμένους κλάδους αιχμής.³

Στο πλαίσιο αυτό, μία από τις στοχεύσεις του σχεδιασμού για το Grand Paris αποτελεί η ανάδειξη ενός πόλου της πολιτιστικής και δημιουργικής οικονομίας στο μητροπολιτικό χώρο της

πρωτεύουσας. Ενδιαφέρον στοιχείο συνιστά η επιλογή ανάπτυξης του συγκεκριμένου πόλου τοπικής εξειδίκευσης στη θεωρούμενη μέχρι σήμερα «πίσω αυλή» της πρωτεύουσας, την περιοχή των πρώην βιομηχανικών προαστίων της Plaine Commune. Σκοπό της εργασίας αποτελεί η εξέταση του τρόπου ένταξης της Plaine Commune στο σχεδιασμό για το Grand Paris, μέσω της πολιτιστικής και δημιουργικής οικονομίας, διερευνώντας στο πλαίσιο αυτό τάσεις μεταλλαγής της φυσιογνωμίας της περιοχής από την εφαρμογή του σχεδίου «Περιοχή του Πολιτισμού και της Δημιουργίας». Για τη διεξαγωγή της έρευνας έγινε συνδυασμός συμμετοχικής παρατήρησης, εξέτασης του σχετικού υλικού τεκμηρίωσης, ενώ πραγματοποιήθηκαν δέκα (10) συνεντεύξεις με πληροφορητές-κλειδιά, προερχόμενου/ες από τους χώρους της τοπικής αυτοδιοίκησης και του πολιτισμού.

Η πολιτιστική και δημιουργική οικονομία στην παγκόσμια πόλη

Ο πολιτισμός και ευρύτερα οι δραστηριότητες της λεγόμενης «δημιουργικής» οικονομίας -όρος που χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας- διαμορφώνουν μια καλά εδραιωμένη στρατηγική ανάπτυξης του αστικού

1. Διπλωματική εργασία στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, επιβλέπων Κ. Χατζημυχάλης.

2. sotiriskoskoletos@yahoo.gr

χώρου. Από τη μία πλευρά, η συγκεκριμένη πολιτική αστικής ανάπτυξης παρουσιάζει πλούσια παραδείγματα εφαρμογής, στο σύνολο σχεδόν των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών μητροπόλεων, οι οποίες με τη σειρά τους κινητοποιούν στη διαδικασία αυτή και μικρότερες, περιφερειακές πόλεις. Από την άλλη, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η συγκεκριμένη στρατηγική αστικής ανάπτυξης αποτελεί ενισχυτική διαδικασία εμπέδωσης του παραδείγματος της επιχειρηματικής πόλης, μέσω της ενίσχυσης της ελκυστικότητας των πόλεων και της συμβολής στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης ταυτότητάς τους. Η πόλη βιώνεται ως τόπος επίσκεψης, διασκέδασης και κατανάλωσης (Harvey, 1989), ενώ ο πολιτισμός εν γένει εμπορευματοποιείται και συναρθρώνεται στα σχέδια αστικής ανάπτυξης, ως απλό οικονομικό στοιχείο (Peck, 2005). Άλλωστε, τα σχέδια ανάπτυξης μέσω του πολιτισμού συνδέονται συχνά με τάσεις νομιμοποίησης του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού και ενίσχυσης των συνθηκών άνισης ανάπτυξης του αστικού χώρου (Zukin, 1996), με τρόπο που βέβαια εξαρτάται από τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά, τις πολιτικές τοπικής διακυβέρνησης, την ύπαρξη τοπικών αντιστάσεων και άλλους παράγοντες, στοιχεία που όλα τους αφορούν και στη συγκεκριμένη περίπτωση μελέτης.

Ακολουθώντας την οικονομική λογική του σχεδιασμού για τη μετάβαση στο Grand Paris -δηλαδή την ανάδειξη τοπικών-προαστιακών "clusters" σε οικονομικούς κλάδους αιχμής- αρχική κρατική πρόθεση αποτέλεσε η ένταξη της Plaine Commune στο Grand Paris, ως «cluster της δημιουργικής οικονομίας», με πόλο ανάπτυξης την περιοχή γύρω από το σταθμό μετρό Carrefour Pleyel, στο δήμο του Saint-Ouen. Ωστόσο, οι τοπικές αυτοδιοικητικές αρχές απέρριψαν το αρχικό σχέδιο για τη νέα δημιουργική πόλη, ως μη συ-

μπεριληπτικό του συνόλου της περιοχής, αλλά και μονοδιάστατο λόγω της επικέντρωσης σε ένα συγκεκριμένο οικονομικό κλάδο. Έκτοτε και με αυτή την αφετηρία, αναπτύχθηκε ανάμεσα σε δρώντες και φορείς της περιοχής, η συζήτηση για την αστική κουλτούρα και τη συγκεκριμένη ταυτότητα της περιοχής, στην οποία κυρίαρχο ρόλο έχει η πολυπολιτισμικότητα και ο λαϊκός χαρακτήρας της περιοχής. Στη βάση αυτής της προσέγγισης, η διοίκηση της Plaine Commune προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση, με στόχο την προώθηση ενός πιο συμπεριληπτικού μοντέλου τοπικής ανάπτυξης, οι οποίες κατέληξαν στην υπογραφή του Συμφώνου Τοπικής Ανάπτυξης, με την ονομασία «Περιοχή του Πολιτισμού και της Δημιουργίας» και χρόνο υλοποίησης την περίοδο 2014-2030.

Plaine Commune: Η «άκρη της πόλης» από τη βιομηχανική εποχή στο Grand Paris

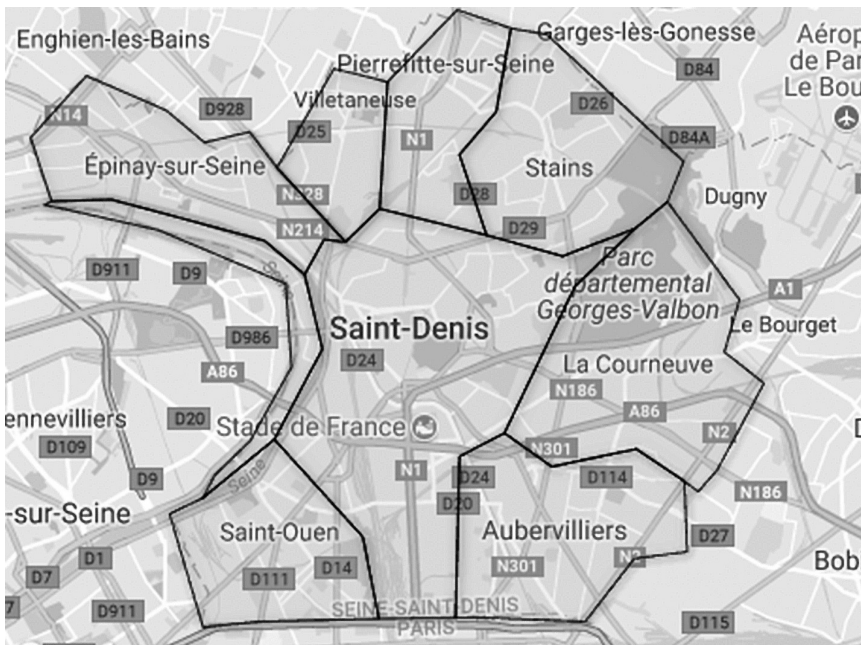
Η Plaine Commune αποτελεί νέα δημοτική οντότητα, η οποία ιδρύθηκε επίσημα το 2016, καλύπτοντας έκταση 47,4 τ.χμ. και διαθέτοντας πληθυσμό 414.121 κατοίκους. Στα διοικητικά της όρια περιλαμβάνει τους εξής εννέα δήμους βόρεια του Παρισιού: Aubervilliers, Epinay-sur-Seine, L'Île Saint Denis, La Courneuve, Pierrefitte-sur-Seine, Saint-Denis, Saint-Ouen, Stains και Villetaneuse.

Πρόκειται για μια περιοχή με έντονο βιομηχανικό παρελθόν, αποτελώντας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60 -μαζί με το Ρουρ και το Μάντσεστερ- μια από τις τρεις σημαντικότερες βιομηχανικές περιοχές της Ευρώπης. Το βιομηχανικό παρελθόν συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη ενός ισχυρού εργατικού κινήματος που σφράγισε τους ταξικούς αγώνες στη Γαλλία, στη

διάρκεια του 20ου αιώνα. Στο πολιτικό-αυτοδιοικητικό επίπεδο, η επιρροή της κομμουνιστικής αριστεράς συνέτεινε στην ανάδειξη του «κόκκινου προαστίου» (banlieue rouge), στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του οποίου οι δήμοι της περιοχής είχαν πολύ σημαντικό ρόλο. Βασική επιδίωξη του «κόκκινου προαστίου» αποτέλεσε η βελτίωση των συνθηκών ζωής της εργατικής τάξης και των λαϊκών στρωμάτων, εστιάζοντας ιδιαίτερα στην κατασκευή κοινωνικής κατοικίας σε μαζική κλίμακα, αλλά και εν γένει υποδομών προς ενίσχυση της πρόσβασης στα συλλογικά αγαθά (Rustenholz, 2016).

Οι διαδικασίες της αποβιομηχάνισης «εντός» και της αποαποικοιοποίησης «εκτός» επρόκειτο να μετασχηματίσουν τη φυσιογνωμία της περιοχής κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Σε κοινωνικό-δημογραφικό επίπεδο, η αποβιομηχάνιση δημιούργησε συνθήκες υποβάθμισης της ζωής της παραδοσιακής εργατικής τάξης και σε μεγάλο βαθμό απομάκρυνσης και φυγής από τα βόρεια εργατικά προάστια του Παρισιού, συμβάλλοντας στην πληθυσμιακή συρρίκνωση της περιοχής κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ου αιώνα. Στον αντίποδα της εξόδου της λευκής, γαλλικής εργατικής τάξης, η νέα μετανάστευση οδήγησε στην εγκατάσταση νεοεισερχόμενων μεταναστών -προερχόμενων κυρίως από το Μαγκρέμπ και την υποσαχάρια Αφρική- στην περιοχή της Plaine Commune. Ωστόσο, η σύγχρονη πολυπολιτισμική φυσιογνωμία της περιοχής -όπως και άλλων προαστίων- δεν αντιμετωπίζεται θετικά από το κράτος και τους μηχανισμούς του, προσδίδοντάς τους το χαρακτηρισμό των «επικίνδυνων περιοχών» (Dikeç, 2013).

Ταυτόχρονα, η διαδικασία της αποβιομηχάνισης δημιούργησε συνθήκες μεταλλαγής της οικονομικής φυσιογνωμίας της περιοχής, καταρχήν

Χάρτης 1: Η περιοχή της Plaine Commune.
 Ίδια επεξεργασία, με την πολύτιμη βοήθεια της Κατερίνας Σταματοπούλου.

με τη δημιουργία ενός ελκυστικού κενού για την εγκατάσταση μεγάλων γραφειακών χώρων. Η διαδικασία τριτογενοποίησης της Plaine Commune συνδέθηκε επίσης σημαντικά με τη λεγόμενη «δημιουργική βιομηχανία», καθώς η περιοχή συγκεντρώνει σήμερα τα μισά κινηματογραφικά και τηλεοπτικά στούντιο στη Γαλλία, διαθέτοντας δύο μητροπολιτικής εμβέλειας χώρους συγκέντρωσής τους (Cité du Cinéma, Entrepôts et Magasins de Paris) (Lebeau, 2013). Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφέρουμε ότι παρατηρείται μια ποικιλομορφία εγχειρημάτων πολιτιστικών χώρων εκτεινόμενων από την παρουσία επίσημων φορέων της πολιτιστικής και δημιουργικής οικονομίας, έως αυθόρμητους ή σταθερούς «μη τυπικούς», εναλλακτικούς πολιτιστικούς χώρους, στις πρώην βιομηχανικές εγκαταστάσεις.

Οι χώροι αυτοί -ανάλογα και με την ξεχωριστή φυσιογνωμία καθενός από αυτούς- στεγάζουν είτε καλλιτέχνες της περιοχής, είτε προερχόμενους

από άλλες περιοχές της μητρόπολης που προσελκύνονται από τις φτηνές εγκαταστάσεις. Επίσης, προσελκύουν στην περιοχή ένα αβαν-γκαρντ παριζιάνικο κοινό που έλκεται από την «εναλλακτική» και «νέα» καλλιτεχνική δημιουργία, καθώς και από ένα νεανικό πληθυσμό που προσέρχεται στους εναλλακτικούς χώρους της περιοχής για να διασκεδάσει. Όπως αποτυπώνεται και στο χάρτη, η κατανομή τους στην περιοχή δεν είναι ομοιόμορφη, αποτυπώνοντας μεγαλύτερη χωρική συγκέντρωση στους συνορευόμενους με το Παρίσι δήμους.

Το Σύμφωνο Τοπικής Ανάπτυξης (Contrat de Développement Territorial) – 2014-2030

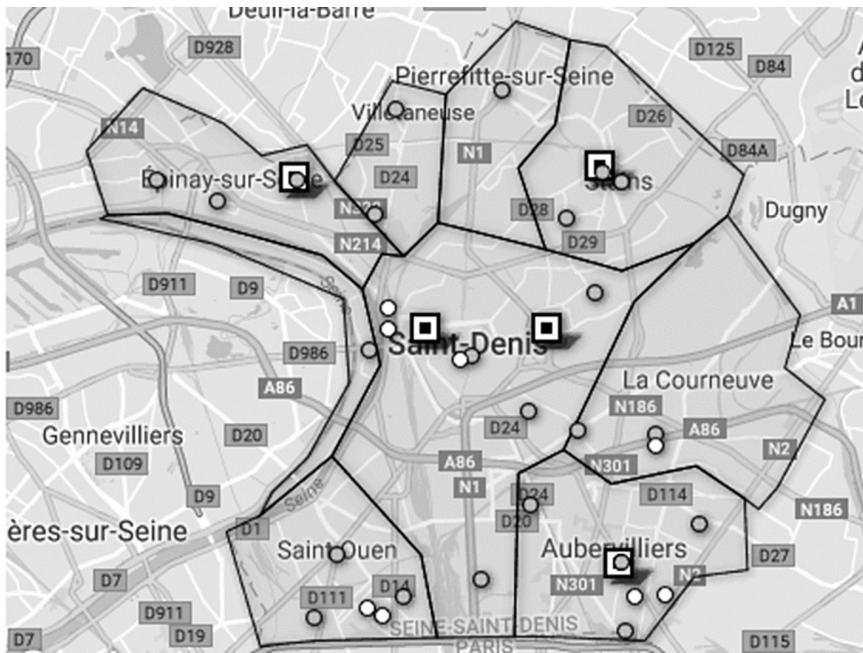
Το Σύμφωνο Τοπικής Ανάπτυξης που υπογράφηκε ανάμεσα στο κράτος και τις αυτοδιοικητικές αρχές της Plaine Commune περιλαμβάνει ευρείας έκτασης παρεμβάσεις σε διάφορους τομείς: βελτίωση του συγκοινωνιακού

δικτύου, το οποίο κυρίως αφορά τη διέλευση του Grand Paris Express από την περιοχή και άλλες συνδέσεις με το Δήμο του Παρισιού, περιβαλλοντικές παρεμβάσεις και αναπλάσεις, ανακαινίσεις κτιρίων και κατασκευή (περίπου 70000) νέων κατοικιών, τοπικές δράσεις ενίσχυσης της απασχόλησης και βέβαια υποστήριξη των συνθηκών της πολιτιστικής παραγωγής, καθώς και δράσεις «ωραιοποίησης» (embaillement) του δημόσιου χώρου (CDT, 2014).

Πρόκειται για στόχους που χαρακτηρίζονται από τη μία πλευρά ως φιλόδοξοι, ενώ σε μεγάλο βαθμό προσαρμόζονται σε προτεραιότητες που έχουν ήδη τεθεί από το κράτος, θέτοντας σημαντικές προκλήσεις ως προς τη διαχείριση του χώρου της Plaine Commune και τη δυνατότητά της να διατηρήσει τη σημερινή λαϊκή της φυσιογνωμία. Όπως επισημαίνει στο πλαίσιο συνέντευξης η Lilia Santana, στέλεχος της Plaine Commune, αρμόδια για θέματα τοπικής και συμμετοχικής δημοκρατίας της Plaine Commune,

«Δεν είναι για παράδειγμα ο Δήμος της Courneuve που αποφασίζει εάν πρέπει να κατασκευαστούν 5000 νέες κατοικίες στην έκτασή του. Είναι το κράτος που αναγνώρισε την ύπαρξη μιας μεγάλης στεγαστικής κρίσης και αποφασίζει ότι πρέπει να χτιστεί ένας ορισμένος αριθμός κατοικιών. Όμως, το να χτίσεις 5000 κατοικίες σε μια πόλη 23000 κατοίκων σημαίνει ότι πας να ξαναδημιουργήσεις την πόλη.» (από συνέντευξη με το συγγραφέα στις 27/05/2016, μετάφραση του συγγραφέα).

Αντίστοιχους προβληματισμούς σχετικά με την εξέλιξη της περιοχής μοιράζονται και άλλα στελέχη της αυτοδιοίκησης ή δρώντες στο χώρο του πολιτισμού, όπου ενώ αφενός αναγνωρίζονται δυνατότητες διαμόρφωσης θετικότερης εικόνας για την περιοχή και προσέγγισής της από κατοίκους

Χάρτης 2: Κατανομή των πολιτιστικών χώρων στην Plaine Commune. Με άσπρο κύκλο απεικονίζονται γνωστοί «μη τυπικοί» πολιτιστικοί χώροι, με γκρι κύκλο οι δημοτικές médiathèques και με τετράγωνο άλλοι «επίσημοι» πολιτιστικοί χώροι (θέατρα, αίθουσες χορού). Ίδια κατασκευή, με την πολύτιμη βοήθεια της Κατερίνας Σταματοπούλου.

άλλων περιοχών της μητρόπολης, την ίδια στιγμή δεν αποκλείονται τάσεις μεταλλαγής της φυσιογνωμίας της.

Ενώ οποιαδήποτε πρόθεση ενεργοποίησης διαδικασιών gentrification απορρίπτεται ρητά από τα αυτοδιοικητικά στελέχη, την ίδια στιγμή θεωρείται πως κάποιου βαθμού και έκτασης μεταβολές -με ενίσχυση της κοινωνικής μίξης και του ποσοστού κατοίκων μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων- είναι σχεδόν αναπόφευκτο να συμβούν. Όπως αναφέρθηκε στο πλαίσιο συνέντευξης από τον Clément Aumenier, τότε διευθυντή επικοινωνία δήμου του Saint-Denis,

«Η πόλη παρουσιάζει μια εικόνα υποβάθμισης και ως εκ τούτου η γη δεν έχει υψηλό κόστος, συνεπώς μπορεί οι Παριζιάνοι να αρχίσουν να εγκαθίστανται εδώ, αλλά αυτό θα αλλάξει με τον καιρό. Είναι πιθανό να εγκατασταθεί εδώ πληθυσμός που συνδέεται άμεσα με τις δημιουργικές βιομηχα-

νίες. Σήμερα ακόμα δεν μας αγγίζει κάτι τέτοιο, αλλά σε 10 χρόνια μπορεί να συμβεί, καθώς το πρόσωπο της πόλης θα αλλάξει». (από συνέντευξη με το συγγραφέα στις 23/06/2016, μετάφραση του συγγραφέα).

Με βάση τα παραπάνω, η ένταξη της Plaine Commune στο Grand Paris μπορεί να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της άσκησης μιας αυτοδιοικητικής πολιτικής «εντός δοσμένου πλαισίου». Η αποφυγή της μονοδιάστατης προσέγγισης του «cluster», με την ενίσχυση μιας πλουραλιστικής καλλιτεχνικής έκφρασης, καθώς και ευρύτερων πτυχών της καθημερινής ζωής της περιοχής, αποτελεί οπωσδήποτε θετική πλευρά του σχεδίου αυτού. Επίσης θετικά μπορεί να σταθμιστεί η ενίσχυση των συνθηκών της τοπικής πολιτιστικής παραγωγής και η ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών, των νέων, των μεταναστών και των μεταναστριών στην εργασία και την πρόσβαση στα συλλογικά αγαθά. Τέλος,

πρέπει να επισημανθεί ότι κατά την κατασκευή νέων κατοικιών προβλέπεται η διατήρηση του ποσοστού της κοινωνικής κατοικίας σε 40% επί της συνολικής κατοικίας (HLM), διατηρώντας δηλαδή το σημερινό ποσοστό συμμετοχής της κοινωνικής κατοικίας στο συνολικό οικιστικό απόθεμα της περιοχής.

Την ίδια στιγμή, παρά αυτές τις θετικές προβλέψεις, παρατηρούνται στοιχεία μεταβολής της φυσιογνωμίας της περιοχής. Καταρχήν, είναι αρκετά πιθανή η ενίσχυση της εσωτερικής γεωγραφικής πόλωσης της περιοχής, καθώς οι περισσότερες παρεμβάσεις και εκείνες με τη μεγαλύτερη επίδραση λαμβάνουν χώρα στους συνορεύοντες με το Παρίσι δήμους. Επίσης, επισφαλής φαίνεται η σύνδεση των τωρινών κατοίκων, κατόχων χαμηλού πολιτιστικού κεφαλαίου με τις δημιουργούμενες θέσεις εργασίας στην πολιτιστική και δημιουργική οικονομία. Τα δύο αυτά στοιχεία, σε συνδυασμό με το μεγάλο χάσμα ενοικίων που χαρακτηρίζει την Plaine Commune έναντι του Παρισιού μπορούν να συντείνουν στην ενεργοποίηση ενός αρχικού κύκλου διαδικασιών gentrification, σε κομβικά σημεία γύρω από βασικούς σταθμούς του Grand Paris Express και σε μεγάλους ανακοινωμένους πόλους ανάπτυξης, συχνά σε γειτνίαση με «δημιουργικές» βιομηχανίες και «μη τυπικούς» πολιτιστικούς χώρους (π.χ. συγκρότημα κατοικιών Néaucité). Η πολυπολιτισμικότητα και η «εναλλακτική» κουλτούρα της Plaine Commune την καθιστά ήδη ελκυστική για μερίδες μεσαίων στρωμάτων του Παρισιού που ακολουθούν έναν «εναλλακτικό» τρόπο ζωής, ενισχύοντας ήδη υπαρκτούς θυλάκες (οριακών) διαδικασιών gentrification (Raad, 2012). Το ζήτημα άλλωστε της «εξάλειψης» των παραγκουπόλεων (bidonvilles) και της «ανθυγιεινής» κατοικίας χωρίς να είναι (κατά την περίοδο μελέτης) προσδιο-

ρισμένη η δυνατότητα επανεγκατάστασης των κατοίκων τους (Ρομά, μετανάστες/τριες χωρίς χαρτιά), μπορεί να θεωρηθεί ως αρχική ένδειξη της μη διακηρυγμένης μεταβολής της φυσιογνωμίας της Plaine Commune.

Σημείωση

3. Στις αρχές της δεκαετίας των '00, η γαλλική πολιτική και οικονομική ηγεσία διαπίστωσε τη σταθερή υποχώρηση του Παρισιού στην παγκόσμια κατάταξη των πόλεων, σε σχέση με άλλες μητροπόλεις, και ιδίως έναντι της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου, με ταυτόχρονους κινδύνους υποχώρησης, έναντι και ασιατικών μητροπόλεων (Σαγκάη, Τόκιο). Σε αυτή τη βάση, τέθηκε έκτοτε ως ζητούμενο για τη γαλλική πολιτική ηγεσία η ενίσχυση της διε-

θνούς ανταγωνιστικότητας της Γαλλίας, «στηριζόμενη σε μια ανοιχτή, δυναμική, ελκυστική Περιφέρεια-Πρωτεύουσα, δημιουργό πλούτου και θέσεων εργασίας» (Blanc, 2010).

Βιβλιογραφία

- Blanc, C., 2010. *Le Grand Paris du XXIe siècle*, Le cherche Midi.
- Dikeç, M., 2007. "Revolting Geography: Urban Unrest in France" *Geography Compass*, 1(5), pp. 1190–1206.
- CDT Plaine Commune (2014)
- Harvey, D., 1989. "From Managerialism to Entrepreneurialism: Formation of Urban Governance in Late Capitalism", *Geografisker Annaler*, 71B, pp. 3–17.

- Lebeau, B., 2013. "From Industrial city to sustainable city: the northern suburbs of Paris yesterday and today" *European Spatial Research and Policy*, 20(2), pp. 27-40.
- Peck J., 2005. "Struggling with the Creative Class", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), pp.740-770.
- Raad, L., 2012. "Pratiques et représentations des couches moyennes en banlieue rouge: stratégies résidentielles et ancrage territorial", *Espaces et sociétés*, (1), pp. 91-110.
- Rustenholtz, A., 2015. *De la Banlieue Rouge au Grand Paris: d'Ivry à Clichy et de Saint-Ouen à Charenton*, La Fabrique éditions, Paris.
- Zukin, S., 1996 "Whose Culture? Whose City" in Fainstein, S., and Scott C. (eds.) *Readings in urban theory*, Blackwell, Oxford.

ΟΣΑ ΔΕ ΜΑΣ ΔΕΙΧΝΟΥΝ ΟΙ ΧΑΡΤΕΣ: ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ ΚΑΙ ΤΟΠΟΙ ΤΗΣ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ, ΕΓΚΑΤΑΛΕΛΕΙΜΜΕΝΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ Ή ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΔΥΣΠΡΟΣΙΤΑ ΝΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Παρθένα Μποζουτσίδου

Η Γεωγραφία είναι ένας πολυδιάστατος κλάδος, που μελετά τόπους και περιοχές από πολλές οπτικές. Ερευνά, για παράδειγμα, την ιστορική εξέλιξη μιας περιοχής ή ενός τόπου, τον πολιτισμό, αλλά και τη δράση και επίδραση των ανθρώπων στους τόπους αυτούς (Σιδηρόπουλος, 2014). Για το λόγο αυτό, η Γεωγραφία μελετά την ιδιομορφία των περιοχών και των τόπων και επομένως το αν θα «εξαίρονται» από το χάρτη. Οι ποικίλες Γεωγραφίες (π.χ. Πολιτικές, Πολιτιστικές κλπ) αναπτύσσονται στο χώρο και επιβάλλουν με το δικό τους τρόπο πολιτικές, καθεστώτα, αλλά και κανόνες, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό οικονομίες και συνήθειες. Όταν ορισμένες πολιτικές, με την όποια η αναπόσπαστη γεωγραφική τους διάσταση, εφαρμοστούν με άκαμπτο τρόπο και χωρική ομοιογένεια, αλλά και το αντίθετο, δηλαδή αν άλλες αναγκαίες παρεμβάσεις παραμεληθούν και δεν τους δοθεί η βαρύτητα που τους αρμόζει, αυτό έχει ως συνέπεια την εμφάνιση περιοχών και τόπων με ιδιαιτερότητες. Με άλλα λόγια, η κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα οδηγεί αυτές ορισμένες περιοχές και τόπους στο να αποτελούν «εξαίρεση» στο χάρτη.

Αντικείμενο της πτυχιακής διατριβής, που εκπονήθηκε κατά την περίοδο Ιανουαρίου - Σεπτεμβρίου του 2016, είναι οι περιοχές και τόποι «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες», ένα θέμα

από τα λιγότερο μελετημένα στην σύγχρονη ελληνική ακαδημαϊκή Γεωγραφία. Ως τέτοιοι, ορίζονται οι τόποι και περιοχές που λόγω ιδιάζοντος πολιτικού και οικονομικού καθεστώτος ή ιδιαίτερων περιβαλλοντικών και κοινωνικών συνθηκών δεν απεικονίζονται εν μέρει ή στο σύνολο τους σε σύγχρονους και παλιότερους χάρτες ή απαιτούν ειδικές τεχνικές χαρτογράφησης προκειμένου να απεικονιστούν στην ολότητα τους. Τα αίτια που καθιστούν τους τόπους αυτούς «εκτός του χάρτη» είναι κατά κανόνα σύνθετα και απορρέουν από μια αλληλεξάρτηση φυσικογεωγραφικών και ανθρωπογεωγραφικών παραγόντων, χωρίς να προσδιορίζονται μονομερώς από την ιδιαίτερη / απομονωμένη γεωγραφική τους τοποθεσία. Πηγή έμπνευσης για την ενασχόληση με το πρωτότυπο αυτό, τουλάχιστον για την ελληνική βιβλιογραφία θέμα αποτέλεσε το βιβλίο 'Unruly Places'. Σύμφωνα με τον Bonnett για να υπάρξει γεωγραφία και ιδιαίτερα περιοχές «εκτός του χάρτη» απαιτείται ελευθερία και απαλλαγή φόβου για το άγνωστο, ανάπτυξη σχέσης και επαφής των ανθρώπων με το περιβάλλον και εξερεύνηση του περιβάλλοντος. Η προσέγγιση αυτή είναι Ψυχογεωγραφική. Ψυχογεωγραφία είναι η αλληλεπίδραση του γεωγραφικού περιβάλλοντος, που είναι οργανωμένο συνειδητά ή όχι, με τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του ατόμου.

Στην έναρξη της διπλωματικής και δεδομένου του ότι οι τόποι και οι περιοχές που emπίπτουν στο πλαίσιο του παραπάνω ορισμού μπορεί να είναι εξαιρετικά πολλοί, αποφασίστηκε οι υπο μελέτη περιοχές να μελετηθούν πιο αναλυτικά και μέσα από συγκεκριμένα, διεθνή και ελληνικά παραδείγματα, αφού πρώτα διαχωριστούν σε τρεις (3) βασικές κατηγορίες. Οι κατηγορίες αυτές περιλαμβάνουν:

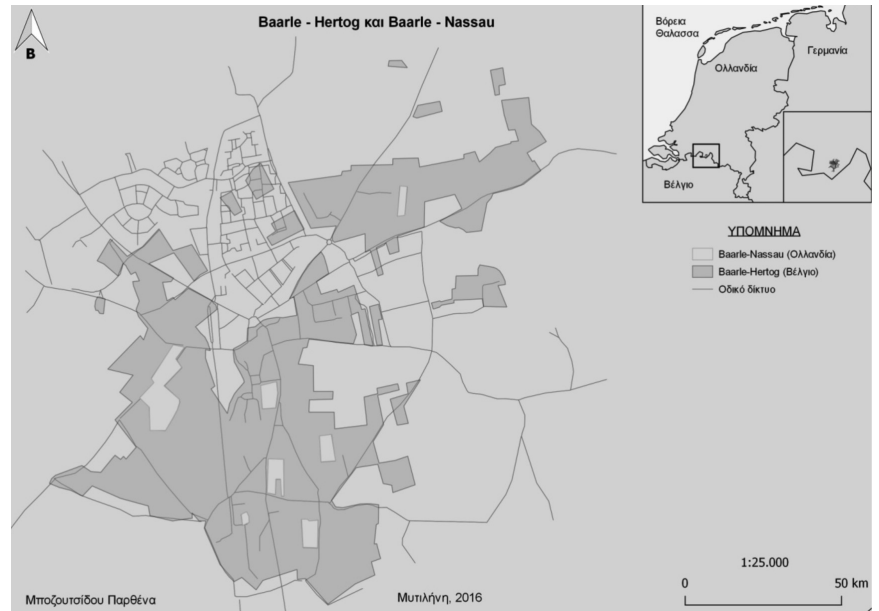
i) Περιοχές που βρίσκονται στο μεταίχμιο και τόπους που υπάγονται σε κάποιο ειδικό καθεστώς εξαίρεσης, ως προς τα κοινώς ισχύοντα και καθιερωμένα στις ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές στις οποίες εντάσσονται.

ii) Εγκαταλελειμμένους οικισμούς και περιοχές που για ιδιαίτερους ιστορικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς λόγους υπόκεινται σε μια διαδικασία πληθυσμιακής ή ευρύτερης απερήμωσης.

iii) Τέλος, τα δυσπρόσιτα νησιά ή νησίδες και τόπους που βρίσκονται σε εξαιρετικά απομακρυσμένες τοποθεσίες, γεγονός που επηρεάζει την κοινωνική και οικονομική ζωή σε αυτούς ή που τους έχει καταστήσει «μη – ενσωματωμένους» στο ευρύτερο χωρικό και πολιτικό πλαίσιο (π.χ. στη χώρα) στην οποία εντάσσονται. Στην κατηγορία αυτή δεν εντάσσονται αποκλειστικά και μόνο περιοχές ή τόποι που περιβάλλονται από θάλασσα.

Για να θεωρηθεί μία περιοχή ή ένας τόπος «εκτός του χάρτη», πρέπει να πληρεί ορισμένα κριτήρια / χαρακτηριστικά που θα την καθιστούν ιδιαίτερη και θα την εντάξουν σε αυτή την κατηγορία. Για το λόγο αυτό πραγματοποιήθηκε μία προσπάθεια εντοπισμού, καταγραφής και μελέτης τέτοιων περιοχών και τόπων και προτάθηκε ένα μεθοδολογικό πλαίσιο κατάταξης και μελέτης των περιοχών αυτών. Η προσπάθεια εντοπισμού διεθνών μελετών περίπτωσης στηρίχθηκε κυρίως στο βιβλίο ‘Unruly Places’ του Alastair Bonnett. Από τη μελέτη

Χάρτης 1: Baarle – Hertog and Baarle - Nassau

(Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

του βιβλίου αυτού, αλλά και άλλης συναφούς βιβλιογραφίας προέκυψε η απουσία ενός κοινώς αποδεκτού μεθοδολογικού πλαισίου για την κατάταξη, μελέτη και ανάλυση των περιοχών αυτών. Στη βάση της έλλειψης αυτής αποφασίστηκε η διαμόρφωση ενός τέτοιου μεθοδολογικού πλαισίου. Τονίστηκε επίσης, πως το πλαίσιο αυτό έχει δοκιμαστικό χαρακτήρα και τίθεται στην κρίση μελλοντικών απόπειρων κατάταξης και μελέτης περιοχών «εκτός του χάρτη».

Η πορεία που ακολουθήθηκε για τη διαμόρφωση του πλαισίου αυτού ήταν η εξής: κατόπιν μελέτης της σχετικής βιβλιογραφίας, συναφών μελετών και άλλων πηγών που αναφέρονται σε ιδιάζοντες τόπους και περιοχές που τυγχάνουν «εκτός του χάρτη» εντοπίστηκαν κοινά χαρακτηριστικά αυτών. Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά χωρίστηκαν σε επιμέρους ευρύτερες ομάδες και συγκεκριμένα στα ομοειδή i) χωρικά - γεωγραφικά, ii) πολιτικά και iii) οικονομικά χαρακτηριστικά. Στη συνέχεια, διαμορφώθηκαν δύο πίνακες διπλής εισόδου με το σύνολο των κριτηρίων κατάταξης των περιο-

χών και των τόπων αυτών, όπως προέκυψαν από την ανά δύο σύνθεση χαρακτηριστικών των διαφορετικών ομάδων (βλ. Πίνακες 1 & 2). Πιο αναλυτικά, ο πρώτος πίνακας συνθέτει τις διαφορετικές χωρικές - γεωγραφικές διαστάσεις που θεωρήθηκαν ως χαρακτηριστικές (κάθε μία ξεχωριστά ή σε συνδυασμό μεταξύ τους) των υπό μελέτη περιοχών και των τόπων με τις πολιτικές διαστάσεις, ενώ ο δεύτερος πίνακας συνδυάζει τις χωρικές - γεωγραφικές διαστάσεις με τις οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται σε μια περιοχή ή έναν τόπο. Πιο συγκεκριμένα, στις μεν χωρικές - γεωγραφικές διαστάσεις, οι οποίες παραμένουν σταθερές και για τους δύο (2) πίνακες έχουν ενταχθεί τρεις (3) υποκατηγορίες:

- απομόνωση - προσβασιμότητα - γεωγραφική απόσταση,
- φυσικό περιβάλλον - φυσικοί πόροι,
- σύνορα.

Η άλλη διάσταση, η πολιτική, χωρίζεται σε πέντε (5) επιμέρους κατηγοριο-

ποιήσεις και περιλαμβάνει πέντε (5) υποκατηγορίες (βλ. Πίνακα 1):

- πόλεμος - διαμάχες,
- θύλακες,
- διασφάλιση προνομίων,
- εθνικές ιδιαιτερότητες,
- άλλα πολιτικά χαρακτηριστικά.

Τέλος, η οικονομική διάσταση, αποτελείται από τέσσερις (4) υποκατηγορίες (βλ. Πίνακα 2):

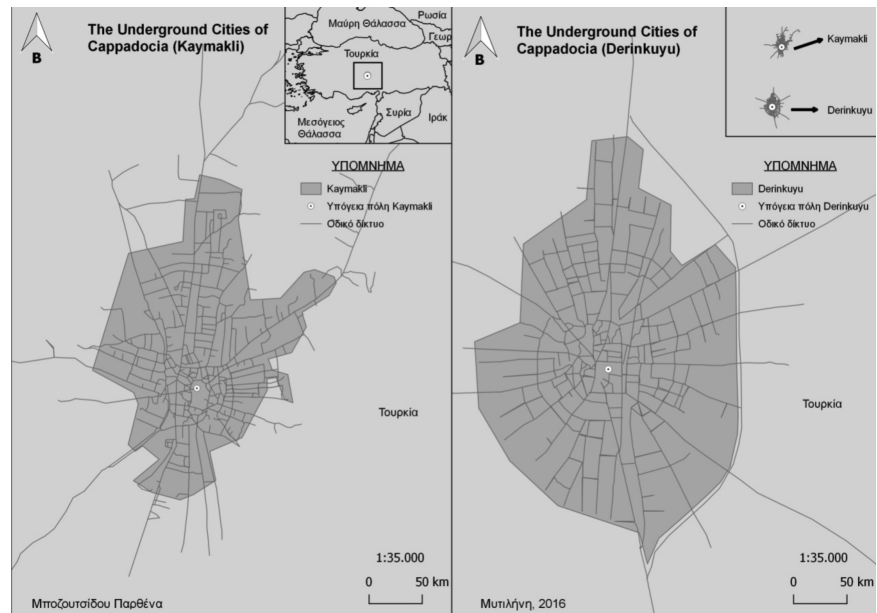
- υποδομές και τους γενικότερους μηχανισμούς συσσώρευσης κεφαλαίου
  - καθιερωμένες πρακτικές προστασίας - εκμετάλλευσης γης
  - μηχανισμούς που παράγουν πλούτο ή φτώχεια
- άλλους οικονομικούς μηχανισμούς

Αφού διαμορφώθηκαν τα παραπάνω κριτήρια και καθορίστηκαν ποικίλες διαστάσεις που τα συναποτελούν, αποφασίστηκε η δοκιμαστική μελέτη της χρησιμότητας αυτού του πλαισίου κατάταξης. Για το λόγο αυτό, μελετήθηκαν ενδελεχώς μια σειρά από τόπους και περιοχές «εκτός του χάρτη» και επιλέχθηκε με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σαφήνεια η θέση τους στους πίνακες κατάταξης. Η προσέγγιση αυτή πραγματοποιήθηκε πρώτα για διεθνείς (εκτός Ελλάδος) τόπους και περιοχές, οι οποίοι αντλήθηκαν από τον Bonnet (2014) και στη συνέχεια επαναλήφθηκε για την Ελλάδα.

Οι διεθνείς περιοχές που εντάχθηκαν και αξιολογήθηκαν ως προς το εν λόγω πλαίσιο κατάταξης έγινε από το βιβλίο του Bonnet. Πιο συγκεκριμένα οι δώδεκα (12) υπό μελέτη περιοχές κατατάχθηκαν με βάση τα χαρακτηριστικά του μεθοδολογικού πλαισίου στις τρεις κατηγορίες.

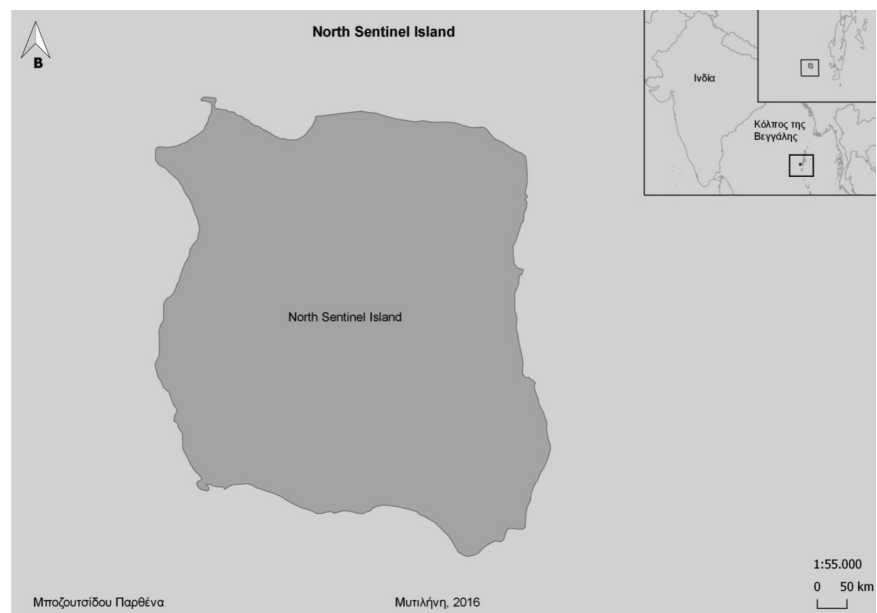
Όσο αφορά την κατηγορία «περιοχές στο μεταίχμιο και τόποι της εξαιρέσεως», οι ελληνικές περιοχές που επιλέχθηκαν είναι:

Χάρτης 2: The Underground Cities of Cappadocia (Kaymakli, Derinkuyu)

(Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

Χάρτης 3: North Sentinel Island

(Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

- Μπαάρλε Νασάου και Μπαάρλε Χέρτογκ (Baarle – Nassau and Baarle – Hertog), Ολλανδία – Βέλγιο (βλ. Χάρτης 1)

- Γκαγκαουζία (Gagauzia), Μολδαβία

- Ανάμεσα σε συννοριακά φυλάκια: Γουινέα (Guinea) και Σενεγάλη (Senegal), Δυτική Αφρική

- Διεθνής εναέριος χώρος (International Airspace)

Πίνακας 1: Διεθνή και ελληνικά παραδείγματα περιοχών ή τόπων «που δε μας δείχνουν οι χάρτες»: συνδυασμός χωρικών-γεωγραφικών και πολιτικών κριτηρίων κατάταξης

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ		
	Απομόνωση Προσβασιμότητα Απόσταση	Φυσικό περιβάλλον Φυσικοί πόροι	Σύνορα
Πόλεμος/Διαμάχες	-----	-----	Kijong – dong, Νότια Κορέα Η κατεχόμενη Αμμόχωστος, Κύπρος
Θύλακες	Υπόγειες πόλεις στην Καππαδοκία, Τουρκία Νήσος Σπιναλόγκα, Κρήτη Άγιο Όρος, Χαλκιδική	-----	-----
Διασφάλιση προνομίων	North Sentinal Island, Ινδία Το Άγιο Όρος, Χαλκιδική Οι Φάροι στην Ελλάδα: το παράδειγμα του φάρου Κακής Κεφαλής, Εύβοια	Το Άγιο Όρος, Χαλκιδική	Baarle - Nassau and Baarle – Hertog, Ολλανδία – Βέλγιο
Εθνικές ιδιαιτερότητες	Τα Πομακοχώρια στην Ξάνθη (Δήμος Μύκης)	-----	Gagauzia, Μολδαβία Τα Πομακοχώρια στην Ξάνθη (Δήμος Μύκης)
Άλλα	Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκιών, Δωδεκάνησος	Τα εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά: το παράδειγμα της Χαραυγής, Κοζάνη	-----

Πηγή: Alastair Bonnett, (2014), *Unruly Places, lost spaces, secret cities, and other inscrutable geographies*, Houghton Mifflin Harcourt Boston – New York, *Ίδια επεξεργασία*

Έπειτα, στους «Εγκαταλελειμμένους τόπους και περιοχές» μελετήθηκαν:

- Γουάιτενομ (Wittenoorm), Δυτική Αυστραλία
- Άγκνταμ (Ağdam), Νοτιοδυτικά του Αζερμπαϊτζάν

- Χωριό Ειρήνης (Kijong-dong), Νότια Κορέα
- Οι υπόγειες πόλεις της Καππαδοκίας (The Underground Cities of Cappadocia), Τουρκία (βλ. Χάρτης 2)

Τέλος, στα «Δυσπρόσιτα νησιά και τόπους» εντάχθηκαν:

- Η νήσος Βόρειο Σέντινελ (North Sentinel Island), Ινδία (βλ. Χάρτης 3)
- Πριγκιπάτο του Σίλαντ (Sealand), Αγγλία
- Νησίδες κυκλοφορίας (Traffic Island) ανάμεσα σε οδικούς άξονες
- Αμμώδες νησί (Sandy Island), Ανατολική Αυστραλία

Για την περίπτωση της χώρας μας η επιλογή των τόπων και περιοχών που εντάχθηκαν και αξιολογήθηκαν ως προς το εν λόγω πλαίσιο κατάταξης έγινε κατόπιν μελέτης δευτερογενών πηγών, σχετικών τίτλων, αξιοποίησης εμπειρικών και άλλων διαδικτυακών πηγών και συναφών εργαλείων αναζήτησης. Πιο συγκεκριμένα οι εννιά (9) υπό μελέτη περιοχές, μελετήθηκαν στη συνέχεια ως προς πέντε (5) βασικές διαστάσεις. Αυτές ήταν η:

- φυσικογεωγραφική,
- διοικητική - πληθυσμιακή,
- ιστορική και πολιτιστική,
- οικιστική και οικονομική,
- ανθρωπογεωγραφική οπτική/διάσταση.

Όσο αφορά την κατηγορία «περιοχές στο μεταίχμιο και τόποι της εξαίρεσης», οι ελληνικές περιοχές που επιλέχθηκαν είναι:

- το Χωριό Μηλιά στην Κρήτη (βλ. Χάρτης 4),
- τα Πομακοχώρια στην Ξάνθη (Δήμος Μύκης),
- το Άγιο Όρος.

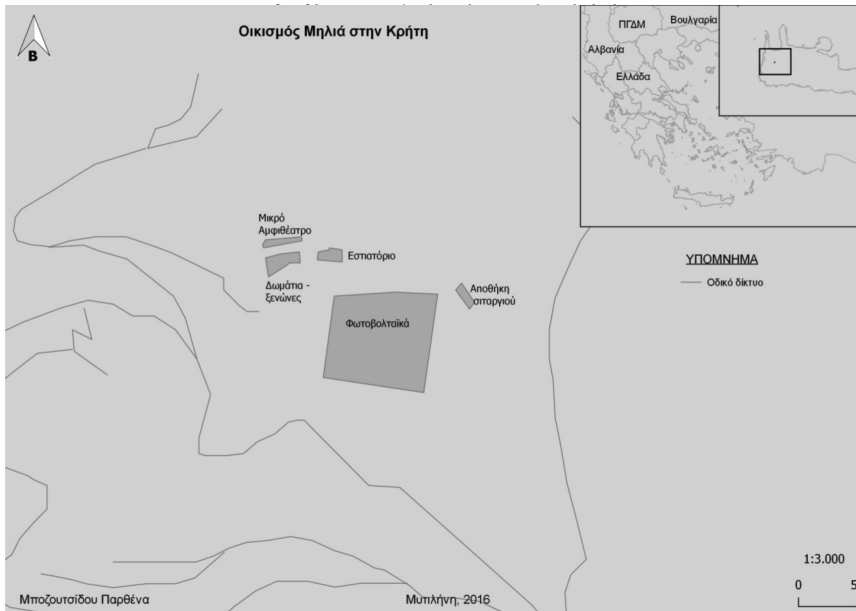
Έπειτα, στους «Εγκαταλελειμμένους τόπους και περιοχές» μελετήθηκαν:

- τα εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά: το παράδειγμα της Χαραυγής στην Κοζάνη (βλ. Χάρτης 5),
- η κατεχόμενη Αμμόχωστος στην Κύπρο,
- η Σπιναλόγκα στην Κρήτη.

Τέλος, στα «Δυσπρόσιτα νησιά και τόπους» εντάχθηκαν:

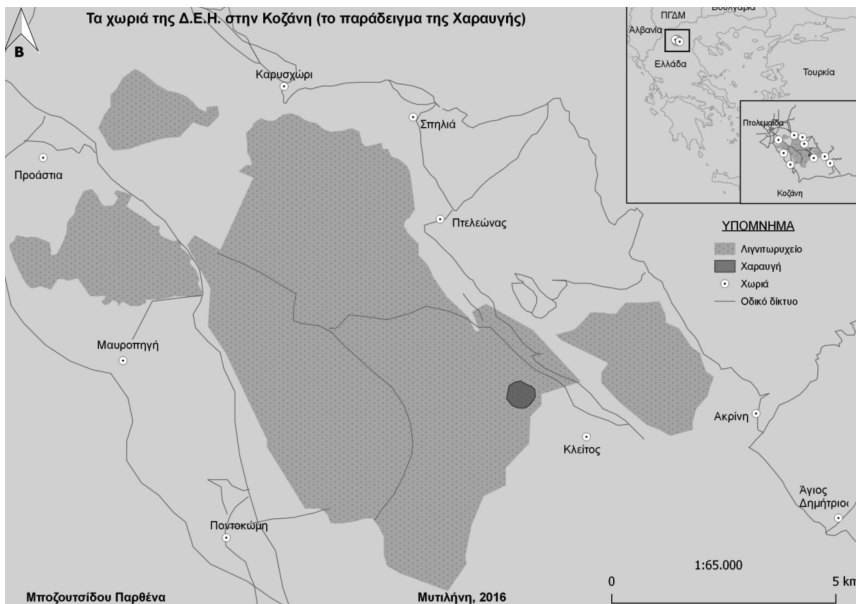
- ο Φάρος της Κακής Κεφαλής στην Εύβοια,

Χάρτης 4: Οικισμός Μηλιά στην Κρήτη

(Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

Χάρτης 5: Τα χωριά της Δ.Ε.Η., Κοζάνη

(Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

• οι απομονωμένες νησίδες της Εθνικής οδού (ΠΑΘΕ) και του Περιφερειακού Θεσσαλονίκης,

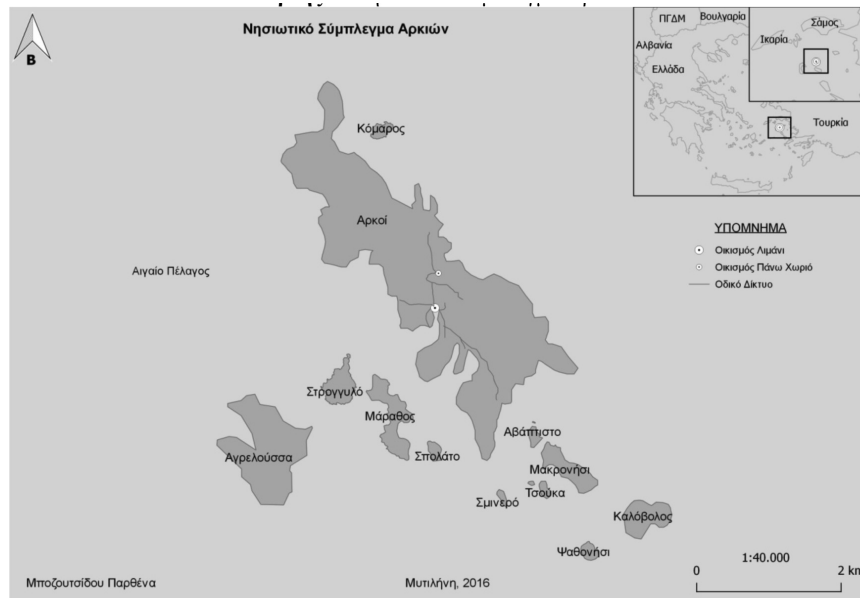
- το Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκοί, Δωδεκάνησος (βλ. Χάρτης 6)
- Τονίζεται, βέβαια, ότι η κατάταξη αυτή δεν είναι απόλυτου, αλλά

μάλλον σχετικού και δοκιμαστικού χαρακτήρα, καθώς υπάρχουν τόποι και περιοχές με τέτοια χαρακτηριστικά που θα επέτρεπαν την κατάταξη τους σε διαφορετικές θέσεις των σχετικών πινάκων.

Με βάσει το παραπάνω, εμπειρικό υλικό και τη θεωρητική του πλαισίωση προέκυψαν μια σειρά χρήσιμα συμπεράσματα. Καταρχήν, πρέπει να τονιστεί πως για να υπάρξει ιστορία σε έναν τόπο και να χαρακτηρίζεται αυτός ιδιαίτερος, είναι απαραίτητο να υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα και συγκέντρωση πληθυσμού. Από τους αρχαίους χρόνους μέχρι και σήμερα οι άνθρωποι αναπτύσσουν σχέσεις με το φυσικό περιβάλλον δημιουργώντας γεωγραφίες και ιδιαίτερους τόπους και περιοχές. Οι «εκτός του χάρτη» περιοχές και τόποι έχουν έντονη ανθρωπογεωγραφική και ιστορική διάσταση, ενώ η δράση και επίδραση του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον έχει καθοριστικό ρόλο σε αυτούς. Επομένως και το περιβάλλον, αλληλεπιδρά με τις δραστηριότητες των ανθρώπων και μέσα από τη συνεχή αυτή αλληλεπίδραση διαμορφώνονται οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε οι άνθρωποι να επιβιώσουν και να ευημερήσουν. Οι δραστηριότητες των ανθρώπων και κατά συνέπεια και ο τρόπος εκμετάλλευσης των περιοχών και των τόπων, καθορίζουν και την εξέλιξη και την ιστορική τους πορεία μέσα στο χρόνο. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να δημιουργούνται και να εμφανίζονται ιδιαιτερότητες στο χώρο που τον κάνουν ξεχωριστό σε σχέση με άλλες περιοχές και τόπους.

Μέσα από τη μελέτη των περιοχών και των τόπων «εκτός του χάρτη» έγινε φανερό σε μεγάλο βαθμό το πως ο άνθρωπος μπορεί να «καταστρέψει» ή να αναδείξει μια περιοχή ή έναν τόπο. Για παράδειγμα, ο Bonnett αναφέρει στο βιβλίο του την περιοχή Wittenoom στην Αυστραλία, όπου προκειμένου να εκμεταλλευτούν οι άνθρωποι τα κοιτάσματα αμιάντου προκάλεσαν όχι μόνο καταστροφή και μόλυνση του περιβάλλοντος, αλλά σοβαρές βλάβες στην υγεία των πρώην κατοίκων. Από την άλλη πλευρά, ο άνθρωπος έχει τη

Χάρτης 6: Νησιωτικό Σύμπλεγμα Αρκοί

Πίνακας 2: Διεθνή και ελληνικά παραδείγματα περιοχών ή τόπων «που δεν μας δείχνουν οι χάρτες»: συνδυασμός χωρικών-γεωγραφικών και οικονομικών κριτηρίων κατάταξης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ		
	Απομόνωση Προσβασιμότητα Απόσταση	Φυσικό περιβάλλον Φυσικοί πόροι	Σύνορα
Υποδομές / Συσσώρευση κεφαλαίου	Traffic Island, Οδοί άξονες Απομονωμένες νησίδες της Εθνικής οδού (ΠΑΘΕ) και του Περιφερειακού (Θεσσαλονίκης)	Wittenoom, Αυστραλία	-----
Προστασία / Εκμετάλλευση γης	Χωριό Μηλιά, Κρήτη Οι Φάροι στην Ελλάδα: το παράδειγμα του φάρου Κακής Κεφαλής, Εύβοια	Τα εκτοπισμένα από τη ΔΕΗ χωριά: το παράδειγμα της Χαραυγής, Κοζάνη Χωριό Μηλιά, Κρήτη	Between Border Posts (Guinea and Senegal), Γουινέα & Σενεγάλη
Πλούτος / Φτώχεια	Sealand, Αγγλία	-----	-----
Άλλα	-----	-----	-----

Πηγή: Alastair Bonnett, (2014), *Unruly Places, lost spaces, secret cities, and other inscrutable geographies*, Houghton Mifflin Harcourt Boston – New York, *Ιδία επεξεργασία*

δυνατότητα να αναδείξει μία περιοχή, όπως το χωριό Μηλιά στην Κρήτη, το οποίο ήταν ένα εγκαταλελειμμένο μέρος το οποίο κατάφεραν ορισμένοι να το μετατρέψουν σε έναν χώρο που βασίζεται στην προστασία του περιβάλλοντος και την ανάπτυξη του οικότουρισμού.

Περαιτέρω, μέσω της πτυχιακής εργασίας αναδείχθηκαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά των περιοχών και των τόπων «εκτός του χάρτη». Οι περιοχές και οι τόποι που μελετήθηκαν παρουσίασαν ιδιαιτερότητες στην πολιτική τους δομή, στην τοποθέτησή τους ως προς τα σύνορα κρατών και στην προσβασιμότητα τους. Για παράδειγμα, τα Πομακοχώρια, αποτελούν έναν τόπο συνοριακό, με έντονη την απουσία κατάλληλων πολιτικών παρεμβάσεων που θα εξασφάλιζαν την ομαλή ένταξή τους στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο. Επίσης, η, συχνά καταστροφική, παρέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον, είναι εμφανής στο παράδειγμα της Χαραυγής στην Κοζάνη, η οποία εξαφανίστηκε από το χάρτη λόγω της υπερεκμετάλλευσης του λιγνίτη για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Συμπερασματικά, στην εν συντομία περιγραφείσα πτυχιακή πραγματοποιήθηκε μια μελέτη των τόπων και των περιοχών «εκτός του χάρτη» τόσο σε διεθνές όσο και σε τοπικό επίπεδο (ελληνικό χώρο). Ελπίζουμε η μελέτη αυτή να καθιστά ευκολότερη τη κατανόηση των τόπων αυτών και να ενισχύσει το σχετικό ερευνητικό ενδιαφέρον. Βασικό μας πόρισμα είναι πως ο ιδιάζον χαρακτήρας των περιοχών αυτών συνδέεται με ποικίλους φυσικογεωγραφικούς και ανθρωπογεωγραφικούς παράγοντες, και δεν προσδιορίζεται μονομερώς από την απομονωμένη γεωγραφική τους θέση. Με βάση τη μελέτη αυτών των περιοχών καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος μέσα από τις παρεμβάσεις που αναπτύσσει στο χώρο μπορεί να μετα-

τρέψει άλλοτε ακμάζουσες περιοχές σε ζώνες «εκτός του χάρτη». Η Γεωγραφία των αφανών αυτών χωρικών ενοτήτων χρήζει περαιτέρω μελέτης και προσοχής.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Bonnett A., (2014), *Unruly Places, lost spaces, secret cities, and other inscrutable geographies*, Houghton Mifflin Harcourt Boston – New York

Λεοντίδου Λ., (2005), *Αγεωγράφητος Χώρα, Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*, Αθήνα – Ελληνικά Γράμματα Α.Ε.

Σιδηρόπουλος Γ., (2014), *Ανθρωπογεωγραφίας Συνοπτικό Λεξικό, Άτακτοι Γλώσσαί, Αθήνα – Αθ. Σταμούλης*

- 3 We celebrate 30 issues! A note from the Editorial Board
 5 30 Issues later: comments by theme issues editors

SPECIAL SECTION: IDENTITY, MARKETING AND PLACE BRANDING

- 16 **Ares Kalandides**
 Introduction
 19 **Michalis Karavatzis**
 Place Branding: A review of trends and implementation frameworks
 30 **Nicolas Karachalis**
 Promoting local culture as the main identity element of a city and the discussion on city marketing in Greece
 41 **Claire Colomb**
 Place marketing and branding in (Anglophone) urban studies and urban political economy: a critical review
 53 **Ares Kalandides**
 Notes of Place Identity
 66 **Heather Skinner**
 Sun, Sea, Sand and Sex: Problems with the Greek mass tourism model
 76 **Eleni Drakaki**
 Athens and the regions: Rethinking the regional problem in Greece under a political - economic perspective
 91 **Nikos Kapitsinis**
 Firm mobility in the conditions of the 2007 global economic crisis. Firm relocation from Greece to Bulgaria and its impact on business performance

EVENTS AND DEBATES

- 109 **Katerina Stamatopoulou**
 European Geographies of Sexualities Conference: Proceedings and other stories from the city of Barcelona

RESEARCH BRIEFING

- 113 **Dimitris Balabanidis**
 Geographies of immigrants' settlement in Athens, 2000-2010. Housing pathways, access to homeownership and ethnic segregation
 119 **Xristos Xalkias**
 Creation of spatial database and Web application for the presentation of the geographic information of Cyprus from the map of Kitchener (pub. 1885)
 125 **Thomas Maloutas, Stavros-Nikiforos Spyrellis**
 The Athens Social Atlas

STUDENTS' FORUM

- 129 **Sotiris Koskoletos**
 Plaine Commune in Grand Paris: Culture-led Development Planning in the Paris *Banlieues*
 135 **Parthena Bozoutsidou**
 «Off all that cannot be seen on maps: borderline areas and places of exception, abandoned settlements or areas and remote islands in Greece and across the globe»